

Е.М.Стьопченко

І.М.КУЛИНИЧ – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ НІМЦІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджені життєвий шлях, громадська діяльність та творчий спадок видатного українського вченого-германіста І.М.Кулинича.

Іван Маркович Кулинич (15 серпня 1924 – 28 вересня 2002 рр.) – відомий в українській історичній науці та за її межами як дослідник історії міжнародних відносин, один з провідних фахівців у галузі германістики.

Всю свою наукову діяльність, починаючи з 1953 р., після закінчення історичного факультету Львівського університету, він присвятив Інституту історії України НАН України¹, в стінах якого, у відділі історії міжнародних зв'язків, проводив активну роботу по дослідженню міжнародних відносин України з країнами Європи. Його наукові надбання зосереджувалися, головним чином, на історії Німеччини та проблемах українсько-німецьких історичних, економічних, культурних зв'язків у новий та новітній час, про що свідчать численні роботи Івана Марковича². За даними бібліографічного довідника вчених Інституту історії України йому належить понад 350 наукових і науково-популярних праць³, частина з яких відома не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Зрозуміло, що, створені в радянський період, вони, певним чином, були позначені нашаруванням комуністичної ідеології, але за обсягом залучення до наукового обігу великої кількості першоджерел з українських, російських та німецьких архівів та фактологічного матеріалу з різноманітних питань співробітництва України з Німеччиною впродовж ХХ ст., ці роботи дотепер не втратили своєї цінності.

Слід звернути увагу, що в житті І.М.Кулинича була ще одна, цікава та маловідома сторінка, пов'язана з новим напрямком його діяльності – дослідженням німецьких колоній в Україні кінця XVIII – XIX ст. Незважаючи на те, що цей вчений один з перших в Україні розпочав дослідження німецького етносу України та зробив значний внесок у справу їх розвитку, його надбання в цій царині недостатньо відомі широкому загалу.

Розглянути внесок І.М.Кулинича в дослідження історії німців України та з'ясувати, яке місце займали вони в його науковому доробку складає мету нашої роботи.

На німецьке населення України Іван Маркович звернув увагу не випадково, оскільки, протягом своєї сорокарічної наукової діяльності на ниві германістики та досліджень українсько-німецьких відносин часто стикався з комплексом питань, пов'язаних з історією німців в Україні, їх економічним та культурним розвитком на цих землях. Так, ще у 1969 р. у праці «Українсько-німецькі історичні зв'язки»⁴ дослідник торкався історії Півдня України та її мешканців у кінці XVIII ст. Зрозуміло, що в рамках означеної тематики він розглядав цей регіон під кутом співробітництва між Росією та Німеччиною, звертаючи увагу, головним чином, на російсько-німецькі наукові зв'язки. Таким чином, матеріал по німецькій проблематиці, українсько-німецьких стосунках поступово накопичувався, але щодо історії німецького етносу в Україні, він тривалий час знаходився в шухлядах вченого у зв'язку з заборонаю цих досліджень в СРСР.

Розбудова української незалежної держави вивела на новий рівень вирішення проблем національних меншин України, що дало поштовх до початку досліджень історії, культури багатьох етносів, які тривалий час проживали на теренах України. Доволі актуальними ці проблеми виявилися для представників німецької етнічної спільноти України.

Заклик до необхідності пров'єднення неупереджених досліджень німецького населення України та об'єктивного визначення ролі колоністів в історії нашої держави пролунав у вересні 1990 р. на сторінках «Українського історичного журналу». Зробив його саме І.М.Кулинич у статті «Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.)»⁵.

Той факт, що вона була вміщена у рубрику «Маловідомі сторінки історії» багато про що говорить, адже, як відомо, до 1990 р. про німців України не було майже ніякої інформації, що здавалося, ніби їх, взагалі, не існує і ніколи не існувало в Україні.

Тим більшого значення набували проблеми, підняті Іваном Марковичем в його статті.

У ній було поставлено багато питань з історії німецьких колоній в Україні, зокрема, проблеми іноземної колонізації українських земель німецькими переселенцями, їхній економічний розвиток, головним чином, форми і групи німецького землеволодіння, громадсько-

політичне та культурне життя у другій половині XVIII – на початку XX ст.

Вчений розглянув різні хвилі переселення німецькомовного населення в Україну: у Волинську, Подільську, Київську, Харківську, Чернігівську, Херсонську, Таврійську та Катеринославську губернії. Особливу увагу він приділив висвітленню процесів заселення південних причорноморських та приазовських районів України німецькими колоністами. Ним були представлені неоднорідні за етнічними, соціальними та конфесійними показниками категорії переселенців. Поданий цікавий матеріал щодо заснування німецьких колоній на Півдні України, а саме, в Херсонській, Таврійській та Катеринославській губерніях протягом 1787-1917 рр. За визначенням самого вченого процес заснування та розвитку німецьких колоній на Півдні України відбувався досить швидкими темпами⁶.

Особлива цінність цієї статті полягала в тому, що автор, розглянувши різноманітні питання з історії заснування та розвитку німецьких колоній на Півдні України, намагався дати об'єктивну оцінку ролі німецьких колоністів в історії Росії протягом їх майже двохсотрічного існування в новій державі. Аналіз історичного шляху німецьких колоністів Південної України надав І.М.Кулиничу всі підстави стверджувати, що вони вважали Росію своєю другою батьківщиною, брали активну участь в їх економічному, громадському і культурному житті.

Звичайно, ця перша розвідка Івана Марковича вирішувала далеко не всі питання теми. Матеріал стосовно деяких аспектів був недостатньо систематизований, часто-густо подавався лише схематично, тільки окреслюючи, але не розкриваючи певні проблеми. Однак, незважаючи на ці незначні недоліки, вона стала дійсно наріжним каменем у розвитку нових досліджень німецької проблематики в Україні, подібно, як і перша робота в Росії Л.В.Малиновського «Община немецких колонистов в России и ее региональные особенности»⁷, яка вийшла того ж року. На той момент ці вчені виконали своєрідну місіонерську роль, оскільки це була одна з перших спроб змінити ставлення громадськості та науковців до актуальних, але недостатньо досліджених проблем німців СРСР.

З початку 90-х рр. XX ст дослідження історії німецьких колоній Росії та України значно активізувалися. Ними почали займатися дослідники України у Києві, Одесі, Дніпропетровську, Запоріжжі та Донецьку, а в Росії – у Москві, Санкт-Петербурзі, Новосибірську, Омську, Саратові, Барнаулі та ін. Різноманітні матеріали їх плідної діяльності стали приводом для проведення міжнародних науково-практичних

конференцій, семінарів, а пізніше, – створення спеціальних науково-дослідних інститутів.

Так, у Києві – Центром етносоціальних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, Інститутом політичних та етнонаціональних досліджень, Київським Державним університетом імені Т.Г.Шевченка, Інститутом держави і права імені В.М.Корецького та Інститутом історії України НАН України були розпочаті широкомасштабні дослідження проблематики національних меншин України.

Про значення, яке мали надбання І.М.Кулинича у дослідженнях німецького етносу України на той час, свідчить згадка його імені та звернення до змісту славнозвісної статті наукових співробітників Центру етносоціальних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України В.Б.Євтуха та Б.В.Чирка в їх, одній з перших в Україні серйозних монографій «Німці в Україні (1920-1990)»⁸.

В контексті розгорнутого напрямку діяльності науково-дослідних інститутів України, у відділі міжнародних відносин Інституту історії України НАН України була також розпочата робота по вивченню проблем національного і культурного розвитку етнічних меншин України в різні часи їх існування в нашій державі. Маючи багатий архівний матеріал та добрий досвід в розробці німецької проблематики, Іван Маркович Кулинич взявся за висвітлення історії саме німецького етносу України, розуміючи, що вони мають право на історичну справедливість, нарешті звільнену від довготривалих тенетів замовчування з ідеологічних міркувань. Тому, в 1992 р. він очолив планову роботу свого відділу по дослідженню німецькомовного населення України.

Слід зазначити, що в 1991 р. вийшла ще одна невеличка розвідка вченого «Развитие немецких колоний на Украине»⁹. Хоча в її основу був покладений матеріал попередньої статті, автор мав на меті привернути увагу громадськості та науковців України й Росії, щоб ця робота стала добрим початком більш широких та глибоких досліджень проблем російських та українських німців.

Результатом плідної праці І.М.Кулинича з А.І.Кудряченком та В.В.Хохлачовим стала поява невеликої роботи «Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення»¹⁰ у 1995 р. В ній також подається матеріал стосовно адміністративно-територіального устрою німецьких поселень, духовного життя колоністів, вирішення їхніх національно-культурних потреб. Як зазначав у своїй рецензії доктор історичних наук, професор В.Н.Гулевич, ця робота була однією з перших у вітчизняній історіографії. В ній з позицій історичної

об'єктивності розглядається доля німців України, аналізуються живо-трепетні питання, пов'язані з поверненням в Україну і влаштуванням німецьких вихідців на землі їхніх предків, котрим стала вона другою батьківщиною. В.Н.Гулевич також сподівався, що ця праця стане добрим початком подальших досліджень проблеми¹¹.

Результати не забарилися. В тому ж році, у співавторстві з Н.В.Кривець вийшла ґрунтовна монографія «Нариси з історії німецьких колоній в Україні»¹². Ця робота стала своєрідним продовженням та доповненням статті «Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.)», оскільки мета та основні завдання, окреслені в ній, більш широко розкриваються у монографії. До того ж розділи, написані І.М.Кулиничем розташовані в той же спосіб, що і в цій статті. Так, у другому розділі роботи розкривається процес заселення причорноморських і приазовських районів України німецькими колоністами¹³, у третьому – розглядається економічне життя німецьких колоній в Україні¹⁴, а у четвертому – йдеться про громадсько-політичне життя і духовний розвиток німецьких поселенців¹⁵.

Фахівець з історії Німеччини та міжнародних відносин, І.М.Кулинич був добре обізнаний з соціально-економічною та політичною ситуацією країн Західної Європи XVIII ст. Це дало йому змогу достатньо детально охарактеризувати причини, що спонукали населення західноєвропейських країн, а саме, поселенців з Німеччини, Австрії та Голландії до переселення в Російську імперію. Так, основними причинами ним були визначені, по-перше, конфесійні – гоніння на численні релігійні секти, по-друге, політичні – феодальні війни кінця XVIII – початку XIX ст. в різних німецьких державах, і, по-третє – економічні, як наслідок цих війн, які викликали на тривалий час неврожаї та голод в країнах¹⁶.

Особливий інтерес представляє висвітлення І.М.Кулиничем громадсько-політичного життя та розвитку освіти німецьких колоністів Причорномор'я.

Значну увагу він приділив розгляду організації та функціонуванню системи освіти в німецьких колоніях. Представлений ним матеріал стосовно класифікації учбових закладів, їх розвитку та діяльності освітніх товариств спростовував твердження шовіністично налаштованих дослідників, таких як А.А.Веліцин¹⁷, С.П.Шелухін¹⁸, які вказували на абсолютну відсутність уваги до шкільної освіти з боку керівництва німецьких колоністських сільських громад, на справжній занепад системи освіти у німецьких колоніях і, як наслідок, гальмування у громадському та культурному розвитку всього німецького

етносу. У протывагу поверхневим, упередженим висновкам цих дослідників, Іван Маркович наводить чимало фактів, які свідчать про високу зацікавленість німецьких освітніх товариств у становленні та розквіті своєї освіти. От один з них: «В менонітській Гальштатській волості Бердянського повіту в кожній з 32 її колоній діяли училища, в яких працював 41 вчитель і навчалися 1432 учні. На їх будівництво та устаткування було витрачено 350 тис. крб., а щорічне їх утримання коштувало 96,5 тис. крб. Усі ці училища утримувалися на кошти самих громад і від земства одержували лише по 25 крб. щорічно на придбання наочного приладдя. Кошти для шкіл нагромаджувалися з відрахувань від сільських громад і внесків таких просвітницьких установ волості, як Менонітське товариство заохочування освіти, Гальштадське товариство жіночого училища, Орловське училищне товариство, Орловське товариство жіночого училища, Олександрівське училищне товариство. Пожертвування були і від приватних осіб»¹⁹.

Отже, на основі вказаних фактів, І.М.Кулинич робив висновок, що навчання і виховання в німецьких поселеннях на Україні було систематичним, глибоко продуманим і організованим на значно вищому рівні аніж у представників інших етнічних меншин України.

Особливого значення мали п'ятий²⁰ та сьомий²¹ розділи, в яких розглядалися історія менонітів на Півдні України та внесок видатних менонітів – Йогана Корніса, Самуїла Контеніуса та ін. в економічний та культурний розвиток Півдня України.

З назви роботи «Нариси з історії німецьких колоній в Україні» стає зрозумілим, що автори ставили на меті тільки окреслити основні проблеми, які є найбільш значущими та актуальними для відтворення історичної справедливості життя німців в Україні та зробили загальний огляд зі спробою більш детального розгляду деяких з них. Однак, завдяки залученню до наукового обігу літератури російських та західноєвропейських дослідників XIX ст. та сучасних авторів, багатій джерельної бази, головним чином, матеріалів державних архівів, публікацій періодичних видань можна стверджувати, що монографія виконана на високому професійному рівні і має важливе значення у розвитку досліджень німецького етносу в Україні.

Про те, що ця робота викликала резонанс в науковому та громадському колі, свідчить рецензія доктора історичних наук А.І.Кудряченка на сторінках журналу «Розбудова держави»²². В ній подана загальна характеристика цієї монографії та зроблений детальний огляд роботи по розділах. Критично проаналізувавши літературу та джерельну базу, використану при створенні праці, а також,

з'ясувавши методологічний підхід авторів у побудові свого дослідження, А.І.Кудряченко зазначав, що у цілому монографія розкриває важливі проблеми, які в наш час набувають особливої актуальності, а нові підходи й матеріали, що містяться в ній суттєво збагачують вивчення історії національних меншин в Україні, головним чином, представників німецької етнічної спільноти України²³.

Особливого значення для вивчення історії німецьких колоністів Росії та України мала організація та проведення, починаючи з 1994 р. чотирьох Анапських міжнародних наукових конференцій під загальною назвою «Російські німці»²⁴, з продовженням цієї традиції – проведенням конференцій вже в Москві²⁵ та Саратові, завдяки спільним зусиллям Міжнародної спілки німецької культури (Москва, Росія) та Інституту німецьких та східноєвропейських досліджень (Геттінген, Германія).

І.М.Кулинич брав участь у двох вищезгаданих міжнародних конференціях, результатом чого стали його статті: «Немецкие колонии на Украине: дореволюционная российская историография»²⁶ та «Миграционные процессы немецкого населения в Причерноморье и Приазовье (Херсонская, Екатеринославская, Таврическая губернии Украины) в XIX-XX вв.»²⁷

Охарактеризуємо їх окремо. Отже, в рамках третьої міжнародної Анапської конференції, яка відбулася 4-9 вересня 1996 р. увагу науковців, як Росії, так і України привернули питання історіографії та джерелознавства німців України та Росії: Поволжжя, Північного Кавказу, Південної України. Російські вчені – доктор історичних наук, професор Барнаульського державного педагогічного університету Л.В.Малиновський²⁸ та доктор історичних наук, професор, головний спеціаліст Міннау Російської Федерації В.Г.Чеботарьова²⁹ представили огляд російської і, частково, західноєвропейської історіографії щодо розвитку німецьких колоній Російської імперії.

Серед українських дослідників, І.М.Кулинич виявився одним з перших, хто спробував розглянути проблеми іноземної колонізації та заснування німецьких колоній на Півдні України в російській та українській історіографії дорадянського періоду³⁰. Головна заслуга вченого полягала в тому, що він намагався не просто систематизувати накопичений матеріал зазначеного часу, а й дати оцінку стану досліджень та прослідкувати наявність чи відсутність історіографічної традиції досліджень німців Російської імперії.

Отже, він зазначав, що коли до середини XIX ст. німецькі колоністи досягли помітних успіхів в економічному, соціальному та культур-

ному розвитку своїх колоній на новозаселених землях Причорномор'я, це почало привертати увагу дослідників та, головним чином, чиновників, які, займаючись управлінням колоній, аналізом їх економічного розвитку та збором статистичних відомостей ставали авторами перших розвідок та публікацій³¹. Вони перші сформувавши позитивний образ німецьких колоній цього регіону, закликали до необхідності вивчення їх досвіду для покращення життя російських селян та, загалом, свідчили про сприятливий вплив німецьких поселенців на економічний розвиток Росії. Аналіз історичних праць XIX – початку XX ст. стосовно німецьких колоній Південної України дозволив вченому зробити висновок, що дореволюційні дослідження мали локальний, епізодичний характер та не належали до якихось конкретних тогочасних історичних шкіл³².

Дуже цікавою виявилася доповідь І.М.Кулинича на четвертій міжнародній Анапській конференції 1997 р., в якій вченим був представлений значно розширений та поглиблений матеріал про заснування німецьких колоній у Причорномор'ї. Особливого ж значення стаття набувала завдяки висвітленню питань, на які вчені тільки починали звертати увагу, а саме, розгляд міграційних процесів німецького населення, як в південноукраїнських губерніях, так у Російській імперії, а також, за кордон – до Америки та Канади. Іван Маркович розкрив основні причини та навів слушні висновки, що спричинили активні міграції цього населення з середини XIX ст. – до Першої світової війни. Так, він наголошував, що основними причинами до переселення німецьких поселенців, як з північних регіонів України до південноукраїнських губерній, так і з причорноморських колоній до інших регіонів Російської імперії виявилися: зростання населення, майнова диференціація та релігійні невдоволення. Головна ж причина масової еміграції німецького і менонітського населення Півдня України до США та Канади була викликана законом російського уряду про встановлення загальної військової повинності, початком репресивних акцій і силових дій по ліквідації земель німецьких колоністів³³.

У 1995 р. була заснована Міжнародна асоціація дослідників історії та культури російських німців, організатори якої мали на меті об'єднати науковців різних держав – істориків, етнологів, культурологів, політологів для подальшого серйозного вивчення історії німецького народу, різноманітних аспектів їх життєдіяльності в Російській імперії, СРСР, СНД, Україні.

З початку діяльності цієї Міжнародної асоціації в Росії Іван Маркович став її членом. До кінця свого життя він був її активним співро-

бітником – брав участь у роботі міжнародних і національних наукових конгресів, конференцій, симпозіумів.

І.М.Кулинич турбувався про проведення та розвиток широкомасштабних досліджень німецької проблематики в Україні. У 1996 р. на сторінках «Українського історичного журналу» він закликав до необхідності створення подібної Міжнародної асоціації дослідників історії та культури німців й в Україні та зосередив увагу на основних завданнях, підставі та місці для створення цієї організації³⁴. Він зазначав, що таким центром в Україні може стати Дніпропетровський державний університет, оскільки цей заклад мав вже багатий накопичений матеріал та досвід у справі українсько-німецьких історичних досліджень, як у Німеччині, так і в Україні, а у 1990 р. на його базі була відкрита лабораторія по вивченню історії українсько-німецьких зв'язків у новий та новітній час³⁵. Вчений вказував, що основне завдання такої асоціації полягало б в координації досліджень та роботи дослідників України для створення фундаментальної праці з історії та культури німців в Україні, оскільки, за визначенням самого вченого, незважаючи на існування окремих публікацій з цієї проблеми як за дореволюційних часів, так і за радянської влади в СРСР були відсутні узагальнюючі праці, де б об'єктивно висвітлювався внесок німців у господарський та культурний розвиток України. В 1997 р. вищезгадана лабораторія при Дніпропетровському державному університеті (ДДУ) набула статусу науково-дослідного інституту українсько-німецьких досліджень.

Плідна багаторічна співпраця Івана Марковича з науковими співробітниками цього ВУЗу відбувалася ще за радянські часи, що підтверджують його численні роботи у періодичному виданні ДДУ «Вопросы германской истории»³⁶. Ця співпраця значно активізувалася в 90-ті рр., коли науковці ДДУ розгорнули активні дослідження, результатом яких стала організація двох міжнародних конференцій (1995, 1997 рр.)³⁷, в яких брав участь І.М.Кулинич³⁸. Одним з головних досягнень науково-дослідного Інституту українсько-германських досліджень стало видання ґрунтовної праці колективу наукових співробітників Інституту під редакцією його директора С.Бобилевої «Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины в конце XVIII – первой половине XIX века»³⁹, в якій докладно розглядаються процеси заснування німецьких колоній на Півдні України на основі нових документів з місцевих та німецьких архівів, у чому полягає цінність цієї роботи для сучасних науковців з даних проблем. У ньому також дослідники зверталися до матеріалів Івана Марковича та згадували його ім'я⁴⁰.

Таким чином, розглянувши науковий шлях видатного вченого Івана Марковича Кулинича можна стверджувати, що дослідження німецьких колоній Південної України кінця XVIII – першої половини XIX ст. мали важливе значення в його науковій діяльності, особливо наприкінці життя вченого. Він зробив значний внесок не тільки у започаткування, а й у розвиток цих досліджень, про що свідчать його численні статті, представлені в нашому дослідженні та серйозна монографія «Нариси з історії німецьких колоній в Україні». По суті він виступив піонером в дослідженнях німецькомовного населення України, привернувши увагу громадськості та наукових кіл до необхідності з позицій історичної об'єктивності розглянути долю громадян німецького походження в українських землях. Вражає надзвичайно активна не тільки наукова, а й науково-організаційна та громадська діяльність І.М.Кулинича. Адже, він співпрацював з різними міжнародними науковими організаціями країн СНД і далекого зарубіжжя, був членом вказаної Міжнародної асоціації дослідників історії та культури російських німців, а також членом Ради центру німецьких історичних досліджень при Інституті загальної історії Російської Академії наук, вів активну громадську роботу. Отже, вчений доклав багато зусиль у справу досліджень німецького населення України і заслуговує на щире подяку й глибоку пошану з боку нащадків та необхідність вивчення такої багатоаспектної, плідної наукової діяльності талановитого вченого, щирої, чуйної людини, яким був Іван Маркович Кулинич.

Примітки

¹ *Вчені Інституту історії України. Бібліографічний довідник. Серія Українські історики.* – К., 1998. – Вип. 1. – С. 167-168.

² *Кулинич, І.М.* Революційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні (1918-1919 рр.) / І.М.Кулинич. – К., 1959; *Кулинич, І.М.* Економічне співробітництво УРСР з країнами соціалізму / І.М.Кулинич. – К., 1962; *Кулинич, І.М.* Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900-1914 рр.) / І.М.Кулинич. – К., 1963; *Кулинич, І.М.* Економічні та культурні зв'язки УРСР та НДР / І.М.Кулинич. – К., 1966; *Кулинич, І.М.* Українсько-німецькі історичні зв'язки / І.М.Кулинич. – К., 1969; *Кулинич, І.М.* Перша на німецькій землі / І.М.Кулинич. – К., 1974; *Кулинич, І.М.* Німецька Демократична Республіка в співдружності країн соціалізму / І.М.Кулинич. – К., 1976; *Кулинич, І.М.* Траса братського сотрудничества / І.М.Кулинич. – К., 1980; *Кулинич, І.М.* Рабочий класс Германской Демократической Республики – ведущая сила в строительстве социалистического общества / І.М.Кулинич. – К., 1982, тощо.

³ *Вчені Інституту історії України. Бібліографічний довідник...* – С. 168.

- ⁴ Кулинич, І.М. Українсько-німецькі історичні зв'язки. – С. 31-32.
- ⁵ Кулинич, І.М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.) / І.М.Кулинич // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 18-30.
- ⁶ Там само. – С. 21.
- ⁷ Малиновский, Л.Б. Община немецких колонистов в России и ее региональные особенности в XIX – начале XX в. / Л.Б.Малиновский // История СССР. – 1990. – № 2. – С. 175-182.
- ⁸ Євтух, В.Б. Німці в Україні (1920-1990-ті роки) / В.Б.Євтух, Б.В.Чирко. – К., 1994. – С. 7.
- ⁹ Кулинич, І.М. Развитие немецких колоний на Украине / И.М.Кулинич // Советские историки-германисты: Кто они? – М., 1991.
- ¹⁰ Кулинич, І.М. Вихідці з німецьких земель на теренах України: Минуле та сьогодення / І.М.Кулинич, А.І.Кудряченко, В.В.Хохлачов. – К., 1995.
- ¹¹ Гулевич, В. Зигзаги долі німецьких переселенців / В.Гулевич // Віче. – 1996. – № 10. – С. 155-157.
- ¹² Кулинич, І.М. Нариси з історії німецьких колоній в Україні / І.М.Кулинич, Н.В.Кривець. – К., 1995.
- ¹³ Там само. – С. 31-70.
- ¹⁴ Там само. – С. 71-115.
- ¹⁵ Там само. – С. 116-153.
- ¹⁶ Там само. – С. 3, 31.
- ¹⁷ Велицын, А.А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на Юге и Востоке России / А.А.Велицын. – С.Пб., 1893.
- ¹⁸ Шелухин, С.П. Немецкая колонизация на юге России / С.П.Шелухин. – О., 1915.
- ¹⁹ Кулинич, І.М. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. – С. 119.
- ²⁰ Там само. – С. 154-170.
- ²¹ Там само. – С. 186-196.
- ²² Кудряченко, А.І. Рецензія на монографію доктора історичних наук І.М.Кулинича та кандидата історичних наук Н.В.Кривець «Нариси з історії німецьких колоній в Україні». – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 271 с. / А.І.Кудряченко // Розбудова держави. – 1997. – № 3. – С. 62-63.
- ²³ Там само. – С. 63.
- ²⁴ Российские немцы на Дону, Кавказе и Волге. – М., 1995; Российские немцы: Проблемы истории, языка и современного положения: материалы международной научной конференции, Анапа, 20-25 сентября 1995 года. – М., 1996; Российские немцы: Историография и источниковедение: материалы международной научной конференции, Анапа, 4-9 сентября 1996 года. – М., 1997; Миграционные процессы среди российских немцев: исторический аспект: материалы международной научной конференции, Анапа, 26-30 сентября 1997 года. – М., 1998.

²⁵ Немцы России в контексте отечественной истории: общие проблемы и региональные особенности: материалы международной научной конференции, Москва, 17-20 сентября 1998 года. – М., 1999.

²⁶ Кулинич, И.М. Немецкие колонии на Украине: дореволюционная российская историография / И.М.Кулинич // Российские немцы: Историография и источниковедение... – С. 74-83.

²⁷ Кулинич, И.М. Миграционные процессы немецкого населения в Причерноморье и Приазовье (Херсонская, Екатеринославская, Таврическая губернии Украины) в XIX-XX вв. / И.М.Кулинич // Миграционные процессы среди российских немцев: исторический аспект... – С. 52-62.

²⁸ Малиновский, Л.Б. Обзор историографии сельского немецкого населения в России (1762-1917 гг.) / Л.Б.Малиновский // Российские немцы: Историография и источниковедение... – С. 13-20.

²⁹ Чеботарева, В.Г. Социально-экономические аспекты жизни немецких колоний в российской историографии (40-е годы XIX в. – 1917 г.) / В.Г.Чеботарева // Российские немцы: Историография и источниковедение... – С. 21-43.

³⁰ Кулинич, И.М. Немецкие колонии на Украине: дореволюционная российская историография. – С. 74-83.

³¹ Так, протягом XIX ст. з'явилася низка праць службовців різних державних установ Російської імперії: чиновника Опікунського комітету іноземних поселенців А.Фадеева (Фадеев, А.М. Воспоминания А.М.Фадеева 1790-1867 / А.М.Фадеев. – О., 1897), подорожні записки військового чиновника В.Павловича (Павлович, В. Екатеринославская губерния: материалы для географии и статистики России, собранные членом Генерального штаба: в 2 т. / В.Павлович. – С.Пб., 1862. – Т. 1), морського офіцера А.Афанасьєва-Чужбинського (Афанасьев-Чужбинский, А. Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра / А.Афанасьев-Чужбинский. – С.Пб., 1861. – Ч. 1), ґрунтовні дослідження Новоросійського краю та його мешканців Голови Статистичного комітету Новоросійської губернії А.Скальковського (Скальковский, А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730-1823 / А.А.Скальковский. – О., 1836-1838. – Ч. 1-2; Скальковский, А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А.А.Скальковский. – О., 1851-1853. – Ч. 1-2), серйозні наукові спостереження за життям німецьких колоністів статського радника Саратовської контори іноземних поселенців А.Клауса (Клаус, А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / А.Клаус. – С.Пб., 1969).

³² Кулинич, И.М. Немецкие колонии на Украине: дореволюционная российская историография. – С. 80.

³³ Кулинич, И.М. Миграционные процессы немецкого населения в Причерноморье и Приазовье (Херсонская, Екатеринославская, Таврическая губернии Украины) в XIX-XX вв. – С. 61-62.

³⁴ Кулинич, И.М. Створення Міжнародної асоціації дослідників історії та культури німців в Україні / И.М.Кулинич // Український історичний журнал. – 1996. – № 3. – С. 156.

¹³ *Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.) / под ред. С.И.Бобылевой. – Д., 1999. – С. 186.*

¹⁶ *Кулинич, И.М. Роль украинских буржуазных националистов в планах германского империализма перед Первой мировой войной и в годы войны / И.М.Кулинич // Вопросы германской истории и историографии: сб. науч. тр. – Д., 1973. – Вып. 1. – С. 17-34; Кулинич, И.М. Ленин и немецкие интернационалисты в России / И.М.Кулинич // Вопросы германской истории и историографии: сб. науч. тр. – Д., 1976. – С. 12-19.*

¹⁷ *Вопросы германской истории. Немцы в Украине: материалы украинско-германской научной конференции. Днепропетровск, 26-29 сентября 1995 г. – Д., 1996; Украина – Германия: экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX-XX вв.): материалы международной научной конференции. Днепропетровск, 2-3 октября 1997 г.: в 2 т. – Д., 1998.*

¹⁸ *Кулинич, И.М. Немецкая диаспора в столице Украины Киеве / И.М.Кулинич // Вопросы германской истории. Немцы в Украине: материалы украинско-германской научной конференции... – С. 31-40.*

¹⁹ *Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.).*

²⁰ Там само. – С. 186.

Надійшла до редколегії 12.10.2007

Т.А.Шрадер

ИТОГИ ДЕВЯТИ КОНФЕРЕНЦИЙ «НЕМЦЫ В САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ – БИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ»

У статті проаналізовані результати роботи дев'яти конференцій, проведених в Санкт-Петербурзі в 1999-2007 рр. і присвячених вивченню життєвого шляху та діяльності німців-петербуржців.

Жителям многонаціонального Санкт-Петербурга не безразлично прошлое этого города, и это касается не только общих вопросов политики, культуры, но и истории конкретного иностранного петербуржца, который независимо от этнической или религиозной принадлежности, социального положения, внёс свой вклад в развитие города. Наиболее крупной диаспорой Санкт-Петербурга на протяжении всего времени существования города была немецкая. Поэтому